

ВЫВУЧЭННЕ ТЭКСТУ НА ЁРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў ПАЧАТКОВЫХ КЛАСАХ

Праблема развіцця звязнага маўлення малодшых школьнікаў набывае ў сучаснай методыцы ўсё большую актуальнасць. Выпрацоўка ўмення будаваць выказванне ў залежнасці ад камунікацыйнай задачы, захаванне адпаведнасці моўнага афармлення і зместу выказвання, увогуле, развіццё ўмення карыстацца роднай мовай павінны стаць у шэраг найважнейшых кампанентаў агульнаадукацыйнай падрыхтоўкі вучняў па беларускай мове. Адным са сродкаў развіцця маўлення з'яўляецца пачуццёвае ўспрыманне, стварэнне і выкарыстанне тэкстаў. Вывучэнне структурна-стылістычных асаблівасцяў тэкстаўтварэння ў методыцы сучаснай беларускай мовы праводзіцца даволі інтэнсіўна. Аднак навукоўцы, распрацоўваючы пытанні

вивучення тэксту, яго структурна-стылістычных уласцівасцяў, часцей за ўсё змяр-таюцца да сярэдняга і старэйшага блока, хоць асновы тэкстаўтварэння, як і асновы іншых лінгвістычных навук, закладваюцца іменна ў пачатковай школе.

Ужо ў першым класе даецца агульнае паняцце пра тэкст як элемент моўнай сістэмы, аналізуюцца спосабы сувязі слоў у тэксце (“кветачка” і “ланцужок”) [2, с. 26], ілюструецца афармленне тэксту на пісьме, фарміруецца паняцце пра тэму тэксту. Кожная структурная частка вучэбнай праграмы пра-дугледжвае больш ці менш інтэнсіўную працу з тэкстам у розных перыяды:

I. Навучанне грамаце:

1) падрыхтоўчы (далітарны) перыяд – падзел вуснага маўлення на ска-зы; прыдумванне сказаў па малюнках, з зададзенай колькасцю слоў, з апо-рай на схемы; адлюстраванне слоўнага складу сказа, яго лінейнасці, дынаміч-насці [3, с. 44];

2) букварны (асноўны) перыяд – навучанне чытанню ўголос невялікіх тэк-стаў, спісанне сказаў, праверка напісанага праз параўнанне з тэкстам [3, с. 46];

3) паслябукварны перыяд – фарміраванне ўмення адрозніваць звязны тэкст ад набору сказаў і перадаваць сваё стаўленне да прачытанага [3, с. 46].

II. Пазакласнае чытанне: тлумачэнне назвы кнігі па вокладцы і суад-нясенне яе са зместам твора, умэнне расказваць аб прачытаным [3, с. 48].

III. Развіццё маўлення: пераказ апавядання ці казкі па пытаннях настаў-ніка, адказы на пытанні па прачытаных сказах і тэкстах, выказванне сваіх уражанняў аб прагледжаных мультфільмах, тэлеперадачах, аб экскурсіях, назіраннях над прыродай і інш. [3, с. 49].

У II–IV класах працягваецца сістэматычная работа з тэкстам. У апош-нія гады фарміраванне ўменняў і навыкаў валодання мовай як сродкам зносін ажыццяўляецца пераважна дэдукцыйным метадам (тэкст – сказ – слова – гук), і ў першую чаргу (як паказвае аналіз падручнікаў) праз засваенне тэк-сту як адзінкі мовы. Метадалогія ўзроўневага і сістэмнага пазнання моўнай рэчаіснасці, як сцвярджае І.І. Паўлоўскі, абумоўлена патрэбай “правесці сегменты тэксту на выяўленне ўзроўня актуальнага асэнсавання, што забяспечыць свядомы кантроль і надаць апэратыўны характар моўным элемен-там на розных узроўнях пазнання” [2, с. 17]. Тэкст успрымаецца пры гэтым як вынік маўленчай дзейнасці. Гатовы тэкст дзеці вучацца дзяліць на часткі (пачатак, асноўная частка, заключэнне), аналізаваць іх унутраную сувязь, вызначаць адпаведнасць фактычнага матэрыялу тэме выказвання, усведам-ляць тэкст як сукупнасць сэнсава звязаных паміж сабой сказаў. У гэты пе-рыяд вучні пачынаюць адрозніваць апавяданне, апісанне, разважанне; ву-чацца складаць план тэксту, рабіць пераказы і ствараць рознага тыпу ўлас-ныя тэксты, размяжоўваць маналагічнае і дыялагічнае маўленне.

Паняцце пра абзац даецца толькі ў трэцім класе: “Кожная сэнсавая частка тэксту пішацца з чырвонага радка і называецца абзацам” [1, с. 21]. План

тэксту складаецца ў цеснай сувязі з падзелам на абзацы: загалолак для кожнага абзаца – гэта і ёсць, па сутнасці, асобны пункт плана. Такі падыход у адносінах да пачатковай школы дастаткова абгрунтаваны і адзіна правільны: абзацныя фразы ствараюць уяўленне аб асноўных палажэннях тэксту, перадаюць яго кароткі змест.

Такім чынам, праца з тэкстам у вучняў пачатковай школы цесна звязана з усведамленнем вобраза тэксту і яго паслядоўным выкарыстаннем у штодзённым жыцці. Для фарміравання такога вобраза ў працэсе навучання выключнае значэнне мае апора на пачуццёвае ўспрыманне вучнем знешняга праяўлення прадметаў, з'яў рэчаіснасці; усведамленне развіцця паслядоўнай сувязі падзей; асэнсавання элементарных прычынна-выніковых сувязяў, лагічных заканамернасцяў. Зразумела, што ў фарміраванні ўяўлення пра тэкст, у працы з тэкстам істотнае значэнне маюць светапогляд, тэарэтычны і практычны вопыт вучня. Асабліваці сацыяльна-ноіхалагічнага стану малодшага школьніка, схільнасць да сінтэтычнага ўспрымання рэчаіснасці, з аднаго боку, арыентуюць на прымяненне дэдукцыйнай метадалогіі пры навучанні тэксту ў пачатковай школе. З другога боку, шлях ад агульных вывадаў да прыватных фактаў не заўсёды апраўданы, асабліва ў школах з рускай мовай навучання. І гэта зразумела: успрыняцце любога тэксту ў першую чаргу залежыць ад слоўнікавага запасу вучняў, ад магчымасці ўспрымаць выказванне на беларускай мове, ад усведамлення фанетычных і арфапічных адрозненняў рускай і беларускай моў. Адзначаныя акалічнасці знайшлі адлюстраванне ў вучэбных праграмах агульнаадукацыйных школ з беларускай і рускай мовамі навучання. Асабліва выразныя адрозненні праяўляюцца на ўзроўні II і III класа [3]. У другім класе ў школах з рускай мовай навучання тэкст не выносіцца ў асобны раздзел, некаторыя пытанні арганізацыі маўлення разглядаюцца ў іншых раздзелах беларускай мовы, а таксама на ўроках літаратурнага чытання; у школах з беларускай мовай навучання вывучэнне тэксту пачынаецца пасля раздзела “Тукі мовы. Літары” і папярэднічае раздзелам “Сказ”, “Слова”. Вывучэнне беларускай мовы ў трэцім класе школ з рускай мовай навучання ідзе па ланцужку “слова і яго значэнне – сказ – тэкст – слова і яго склад – слова ў граматыцы”; у школах з беларускай мовай навучання праграма III і IV класа пабудавана па адзіным прыncyпле “тэкст – сказ – слова”, што прыкладна адпавядае структуры вучэбнай праграмы беларускай мовы IV класа для школ з рускай мовай навучання (“тэкст – сказ – часціны мовы”).

Аналіз вучэбных праграм і падручнікаў пацвярджае спецыфіку вывучэння тэксту ў пачатковай школе як пры параўнанні з аналізам тэксту ў сярднім і старэйшым зьяне, так і ў супастаўленні магчымасцяў вывучэння тэксту ў школах з рускай і беларускай мовамі навучання. Узроставае спецыфіка ўспрыняцця тэксту, усведамлення вобразу тэксту ўскладняецца праб-

лсмамі білінгвізму і патрабуе сур'ёзнага, удумлівага, рознабаковага падыходу да аналізу тэкстаўтварэння ў пачатковай школе. Пераважнае выкарыстанне рускай мовы ўскладняе магчымасць дыферэнцаванага падыходу да вывучэння беларускай мовы ў школах з рознымі мовамі навучання. На жаль, успрыняцце роднай мовы як замежнай асабліва выразнае на пачатковым этапе. Таму, мяркуецца, мэтазгодна больш шырокае прымяненне на ўроках беларускай мовы, нават у школах з беларускай мовай навучання, часткова індукцыйнай метадалогіі, якая мае месца ў вучэбных праграмах для рускамоўных школ.

Літаратура

1. **Красней, В.П.** Беларуская мова: падручнік для 3 класа агульнаадукацыйных устаноў з беларускай мовай навучання: у дзвюх частках: Ч. 1 / В.П. Красней, А.М. Рудэнка. – Мінск: Нацыянальны інстытут адукацыі, 2007.
2. **Паўлоўскі, І.І.** Навучанне роднай мове ў 1 класе: дапаможнік для настаўнікаў школ з беларускай мовай навучання / І.І. Паўлоўскі. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 1998.
3. Учебные программы: для общеобразовательных учреждений с белорусским и русским языками обучения: I-IV классы. – Минск: Национальный институт образования, 2008.